

Egzilio mąstytojų požiūris į Pirmąją Lietuvos Respubliką

Įvadas

Tauta, nevertinanti savo tradicijų-tai, sakytum, bedvasis, pilkas akmuo, kuris ritasi keliu, nežinia kur, nežinia kieno pastūmėtas.
Stasys Yla

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą ir nemažai daliai gyventojų iš jos pasitraukus, ji dažnam ir toliau širdyje bei vaizduotėje išliko kaip gegučių ir berželių kraštas, kur viskas sava. Laikui negailestingai bėgant prisiminimai tik dar labiau dažėsi romantinėmis spalvomis. Gal toji paliktoji Lietuva ir nebuvo suvokiama kaip Eldoradas, tačiau ji įkūnijo tai, kas gaivino daugumos išeivių sielas. Todėl tai, kas palikta, buvo stengiamasi susikurti ir naujose vietose. Algirdas Avižienis rašė *“Lietuviškasis pasaulis Amerikoje yra nuostabus savo vidiniu pilnumu ir atsiribojimu nuo aplinkos. Čia randame lietuvių spaudą, organizacijas, kultūrinius įvykius, politines partijas, barus, laidotuvių įstaigas primenančias miesto gyvenimą Lietuvoje nepriklausomybės metu. [...] Atkūrę eilę Lietuvos gyvenimo formų, jie dažnai gyvena praeitimi, viltimis ir troškimais. Šalia vienas kito čia randame idealizmą ir gilią tėvynės meilę, bet, deja, taip pat plūdimąsi spaudoje ir fantastiškus politinius ginčus tarp negyvų partijų, primenančius prastą anekdotą.”*¹

Taigi Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpis palikęs gilų spaudą sąmonėje buvo atsineštas ir į naują erdvę. Kaip ir nepriklausomybės laikais taip ir čia jis nebuvo idiliškas. O iš to, kaip ir iš kiekvieno individualaus suvokimo, be abejo plaukė ir skirtingi praeities vertinimai.

Nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpis pakankamai ilgas, kad būtų įmanoma tokios apimties darbe išsamiai išnagrinėti daugumą jam skirtų išeivijos mąstytojų darbų. Todėl į tai ir nepretenduojame. Tiesiog pamėginsime, mūsų manymu, pagrindiniais bruožais aptarti, ką galvojo apie 1918–1940 metų Lietuvos valstybę kai kurie egzilai, kaip vertino jos, politinį, visuomeninį, kultūrinį gyvenimą, kaip įsivaizdavo esminius to meto laimėjimus ir kas jiems liko nepriimtina žvelgiant iš gana tolimo laiko atstumo, kai situacija tiek minėtame krašte, tiek gyvenamosiose šalyse jau buvo visiškai pakitusi.

Kadangi šaltinių bazė šiuo klausimu yra labai plati, tai darbe nesiremsime istorikų parašytomis monografijomis, skirtomis šio laikotarpio Lietuvos valstybės vidaus analizei. Istorikų darbus liesime tik tiek, kiek jie apie tai kalbėjo savo straipsniuose. Taip pat platesnės analizės reikalautų ir atskirų Pirmosios Lietuvos Respublikos politinių ar kultūrinių veikėjų atsiminimai, todėl darbe jiems taip pat nebus skirta pakankamai dėmesio.

Literatūros liečiančios Pirmosios Lietuvos Respublikos vertinimus išeivijos mąstytojų darbuose nepavyko rasti. Tai dar gana plati niša ateities tyrinėtojams. Ypač turint omenyje, jog šaltinių tokios tematikos darbui išties daug. Labiausiai darbui pasitarnavo keturiuose *Metmenų* numeriuose spausdintas straipsnis, kuris tiesiogiai susijęs su dominančia tema, mat jame pateikti išeivijos lietuvių visuomenės atstovų nepriklausomos Lietuvos valstybės vertinimai. Pastarųjų gausa ir sutelktumas vienoje vietoje ypač palengvino temo nagrinėjimą. Taip pat darbe naudotasi atskirų išeivijos mąstytojų skelbtais straipsniais *Aiduose*, *Akiračiuose*, *Į laisvę*, *Mūsų vytyje*. Juose esanti medžiaga yra epizodiška, tačiau nemažiau reikšminga. Teko susipažinti ir su Lietuvių išeivijos instituto archyve saugoma medžiaga (f. 1, f. 2), ypač susijusią su prezidento Antano Smetonos vertinimais.

Visuomenės vertinimai

Analizuojant išeivijos mąstytojų požiūrį į Pirmosios Lietuvos Respublikos visuomenę, labai sunku būtų išskirti, kokias nors vertinimo grupes. Dažniausiai randamos individualios nuomonės apie teigiamus ir neigiamus jos brendimo aspektus. Tuo tarpu išryškinti kažkokius atskirų ideologinių srovių įtakose susiformavusius niuansus pakankamai problematiška.

¹ A. Avižienis, Jaunas lietuvis modernioje kryžkelėje, *Mūsų vytyje*, 1962, nr. 4, psl. 36.

Tiesa, katalikiškosios srovės atstovų tarpe jaučiamas Pirmosios Lietuvos Respublikos visuomenės elito dalijimas į dvi dalis dvasinėje, idėjinėje srityje. Pirmajai atstovavo Lietuvos „intelektualinio gyvenimo viršūnėse dominavę žmonės, išaugę rusiškoje mokykloje ir gyvenę rusiškoje kultūroje”,² tai yra rytietiškos įtakos paveikti asmenys, kurie labiausiai pasižymėjo nihilistiniu gyvenimo vertybių traktavimu. Tuo tarpu antrajai daliai priklausė vakarietiškos orientacijos intelektualinis kontingentas, kuris už rytietišką buvo pranašesnis jau vien tuo, jog kaip ir didžioji dauguma Europos buvo atkakliai prisirišusi prie katalikiškų tradicijų. Pasak autorių, jos atstovai brendo Belgijos, Šveicarijos, Vokietijos, Prancūzijos universitetuose ir nebuvo persiėmę laisvamanybe.³ Būtent ši dvejopa orientacija sąlygojo nuolatinės varžybas tarp vėliau susiformavusių politinių partijų, nes rasti bendrą kelią, susitarimą ir sugyvenimą, J. Ereto teigimu, buvo begalo sunku. Šių orientacijų įtakoje brendo ir jaunoji karta, kadangi ypač aštriai idėjos susidūrė akademinėje plotmėje – humanitarinių mokslų ir teologijos-filosofijos fakultetuose. J. Brazaičiui humanitarinių mokslų fakultetas simbolizavo cinišką krikščioniškų vertybių niekinimą. J. Eretas toks griežtas nebuvo akcentuodamas tiesiog konkurenciją darbais idėjomis ir įtakomis. Vis dėl to tokioje konkurencijoje gimusi „jaunoji inteligentija” jau ne tik katalikiškosios srovės atstovų „buvo laikoma pernelyg suburžuazėjusi – ir tuo skirtinga nuo senesnės „kovose užgrūdintos” inteligentijos.”⁴ Greičiausiai dėl šios priežasties atsirado pakankamai neigiamas inteligento įvaizdis, suvokiant jį, kaip patogumus mėgstantį materialistą, kuriam jau gana svetima idealistinė kova, kadangi pagrindinis jo dėmesys kreipiamas į materialinės naudos siekimą. Tokiu jis išliko V. Sruogienės,⁵ Juozo Kaminsko,⁶ Mykolo Vaitkaus, akyse. Pastarasis tai matė kaip didžiulio ryžto išdavą, kai kiek persistengus inteligento charakteris ėmė įgauti tokias formas, kaip „buržuazėjimas, arivizmas, materializmas, tyro idealizmo temimas”.⁷ Nepaisant to, jog kai kurių mąstytojų inteligentijos suvokimas turėjo neigiamą atspalvį, vis dėl to dažno išėivio buvo akcentuojamas tautinio sąmoningumo stiprėjimas, kuris „kėlė kelis milijonus žmonių iš liaudies luomo pasyvios letargijos į sąmoningai aktyvios tautos būseną”⁸, kuri V. Kavolio teigimu jau pajėgė pati save valdyti.⁹ Būtent tai, jog nepriklausomybės metais buvo pasiektas aukštas sąmoningumo lygis, pabrėžė ir J. Girmius.¹⁰

Didelis dėmesys išėivijos galvotojų tarpe buvo skiriamas menkavertiškumo komplekso atsikratymui, savo žmogiškosios vertės pajutimui.¹¹ Laisvėjantį vidų pasiekti Jono Paplėno teigimu labiausiai padėjo lietuviškoji mokykla ir tautinės lietuvių organizacijos.¹² Būtent per jas tautinis nusiteikimas sugebėjo pasiekti plačiasias mases, kurios telkėsi kaime. Nors kaimas ir pats savaime buvo dinamiškas, veržlus. Ypač akcentuojamas jo veržimasis į mokslus.¹³ Švietimo sistema, kurios pasekmėje nyko neraštingumas, buvo traktuojama kaip vienas didžiausių Pirmosios Lietuvos Respublikos pasiekimų. Jos dėka mažėjo skirtumai tarp miesto ir kaimo, o su prasidėjusia žemės reforma, pasak Karolio Drungos prasidėjo, jo manymu, būdingiausias lietuviškojo gyvenimo bruožas nepriklausomoje Lietuvoje – tai spartus luominės diferenciacijos nykimas, kuris sąlygojo, jog „jaunystėje žąsis ganęs žmogus vienos generacijos laikotarpiu pasiekė elitines viršūnes. Ir tai nebuvo paskiros išimtis, bet visuotinis reiškinys.”¹⁴

Žemės reforma, kurios tiesioginė pasekmė buvo dvarų, kaip lenkiškumo židinių panaikinimas, pakankamai dažnai egzilio galvotojų vertinama, kaip labai svarbus visuomenės modernėjimo link vedęs žingsnis. V. Sruogienės teigimu, ji padėjo „tvirtus pagrindus nepriklausomai, tautinei Lietuvos valstybei”¹⁵, kadangi žemės išdalijimas bežemiams ir mažžemiams juos įgalino neieškoti geresnio gyvenimo kituose kraštuose, ir tuo pačiu lengviau atsispirti komunizmo pagundai. Tačiau kaimui ir toliau liekant prisirišusiam prie žemės, o miestui vis labiau perimant vakarietiškas tradicijas, ypač kultūros srityje, tarp jų ėmė rasti vis didėjantis skirtumas. Vinco

² J. Brazaitis, Kultūros kelias nepriklausomoje Lietuvoje, *Į laisvę*, 1960, nr.22, p. 12-13.

³ Ten pat, p. 12-17; J. Eretas, *Didysis jo nuotykis*, 1977 (spausdinimo vieta nenurodyta), p. 8-16.

⁴ Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, *Metmenys*, 1960, nr. 3, p. 111.

⁵ (Vanda Sruogienė), Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: I, *Metmenys*, 1960, nr. 2, p. 86.

⁶ (Juozas Kaminskas) Ten pat, p. 88.

⁷ Ten pat, p. 89.

⁸ Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 109.

⁹ V. Kavolis, Tautinio susipratimo tarpsniai, *Nepriklausomųjų kelias*, Vilnius, 2006, p. 332.

¹⁰ J. Girmius, 1918 vasario 16, *Aidai*, 1968 02, nr.2, p. 49.

¹¹ (Jurgis Gimbutas, Karolis Drunga) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: I, p.86-88.

¹² (Jonas Paplėnas) Ten pat, p. 89.

¹³ (Juozas Kaminskas) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 111.

¹⁴ (Karolis Drunga), Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: I, p. 87.

¹⁵ (Vanda Sruogienė) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 105.

Rastenio manymu, „*pasidarė madinga smerkti miestą, idealizuoti kaimą*”.¹⁶ Susidarė nuomonė, jog valdžia turi daugiau dėmesio skirti kaimui, į jį perkelti net tik ūkinio, bet ir kultūrinio gyvenimo centrą, kadingi kaimas buvo tampriausiai susijęs su tuo, kas lietuviui charakteriui buvo svarbiausia – žeme. Ir nors valdžią kaltinti visomis blogybėmis buvo priimtina, tačiau nepriklausomybė jau buvo tapusi tokia savaime suvokiamam būtinybe, kad apie mintį, jog svetima valdžia galėtų būti geresnė, prabilti išdrįsdavo tik labai retas lietuvis.

Nemažas dėmesys teiktas ir socialumui, kurio pasigesta Jungtinėse Amerikos Valstijose ar Vokietijoje. K. Drunga rašė, jog „*esu aiškiai pajutęs, kad žmogiškasis tarpusavio santykiavimas Lietuvoje turėjo daug daugiau gilumos ir svarbos. [...] Gausūs tarpusavio svečiavimaisi nebuvo, mano nuomone, vien noro „pabaliavoti” išraiška*”.¹⁷ Šis socialumas buvo tradicinėje lietuvių kultūroje vyravusio kolektyvizmo išraiška,¹⁸ kurios matyt pakankamai trūko persikėlus į labiau individualizmu grįstas JAV.

Kultūros vertinimai

Paskelbus nepriklausomybę, V. Kavolio teigimu, buvo imtasi praktinių valstybės kūrimo ir ūkinio tvarkymosi darbų, todėl kūryba išliko pakankamai statiška ir tik su keturvėjininkų pradžia (1922 metai) „*susiformuoja nauja, jau nepriklausomybę išsikovojusio krašto kultūrai būdinga kūrybinė programa*”.¹⁹

Besikurianti Lietuva labai daug dėmesio ir energijos skyrė švietimui, kaip pačiam svarbiausiam uždaviniui ir tai Adolfo Damušio teigimu, buvo teisingas žingsnis.²⁰ Modernėjant ir augant miestams buvo vis labiau artėjama prie vakarų Europos link. O 1922 metais įsteigus Lietuvos universitetą, Vytautas Vardys prisiminė, jog „*patekęs Vokietijon neturėjau ko gėdytis*”.²¹ Tiek vidurinio, tiek aukštojo mokslo sistema, leido į vakarus vykstančiam jaunuoliui iš vis labiau provincialumo nusikratančio krašto nejausti nepilnavertiškumo. Svarbiu pasiekimu laikytas ir aukštos kvalifikacijos pedagogų paruošimas per labai trumpą laiką.²² Didžiutasi buvo ir tuo, jog pakankamai greitai visuomenė tiek subrendo, jog atsirado literatūros kūrinių, kurių vertimai nebūtų padarę gėdos. Sparčiais tempais augo išleidžiamų knygų skaičius, kas liudijo rašančiųjų ir skaitančiųjų arealo augimą. Nebuvo užsidaroma vien savojoje terpėje. Akiratis nesibaigė ties Lietuvos sienomis, pasaulis suvoktas esanti didžiulis ir siekta kaip įmanoma daugiau pažinti.²³ Kultūrinis domėjimasis lietuvių išėivio akimis žiūrint buvo ta nepriklausomos Lietuvos Respublikos visuomenės ypatybė, kuria lietuviškoji kultūra buvo pranašesnė prieš amerikietiškąją.

Neigiamą kultūros dalyką sugebėjo išskirti Vladas Jakubėnas, piktindamasis per didėliu dėmesio telkimu tiek Valstybės teatru, užmirštant liaudies kūrybos puoselėjimą. Ir tai tebuvo viskas, ką garsus kompozitorius ir muzikologas galėjo neigiamo pasakyti apie nepriklausomos Lietuvos laikotarpį. Pasididžiavimo vertų dalykų buvo kur kas daugiau. Tačiau režisierius Stasys Pilka prisiminė, jog „*smulkiai miesčioniškos nuotaikos, kaimuose gimusių žmonių, į urbanistines sąlygas patekusių, tendencijos dar negalėjo pagimdyti tikresnių meno smaguriautojų, nei stipresnių scenos kritikų, nei teatriniai atsiekimais giliau susižavėjusių scenos piliečių*”.²⁴ Taigi, profesionalo akimis žvelgiant, Pirmosios Lietuvos Respublikos visuomenė dar nebuvo pribrendusi pakankamai giliam kultūros supratimui ir vertinimui. Dėmesys vis dar buvo labiau telkiamas į materialinės gerovės didinimą, meną paliekant nuošalyje.

Apibendrinant reikėtų pasakyti, jog labiausiai didžiutasi tuo, kad nepriklausomybės metais buvo padėti pamatai tautiniai kultūrai iš liaudies lygio virsti savita, subrendusios tautos kultūra.

¹⁶ (Vincas Rastenis) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: I, p. 90.

¹⁷ (Karolis Drunga) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: IV, *Metmenys*, 1965, nr. 9, p. 84.

¹⁸ V. Kavolis, Lietuviai, komunizmas ir tautinis charakteris, *Metmenys*, 1960, nr. 2, p. 132-133.

¹⁹ V. Kavolis, Sąmoningumo trajektorijos, *Žmogus istorijoje*, Vilnius, 1994, p. 151.

²⁰ A. Damušis, Liudijimai apie nepriklausomos Lietuvos pažangos eigą, *Į laisvę*, 1958, nr. 16-17, p. 2-3.

²¹ (Vytautas Vardys) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 118.

²² J. Brazaitis, Kultūros kelias, p. 11.

²³ (Karolis Drunga) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: IV, p. 86.

²⁴ S. Pilka, Lietuvių teatras ir mūsų dramaturgija, *Mūsų vytis*, 1962, nr. 2, p. 49.

Politinių įvykių vertinimai

Matyt neteks ginčytis, jog kontraversiškesniausiai vertinamas egzilio mąstytojų buvo Pirmosios Lietuvos Respublikos politinis gyvenimas. Tam didžiulę reikšmę turėjo iš praeities atsinešta politinė diferenciacija, kuri ir toliau neleido konsoliduotis visuomenei. Buvimas pozicijoje ar opozicijoje nepriklausomybės metais, sąlygojo tiek valdžios, tiek santvarkos, tiek atskirų politinių įvykių vertinimus, jau nekalbant apie asmenines simpatijas ar antipatijas atskiriems asmenims.

Bene vienintelę išimtį sudarė nepriklausomybės išsikovojimas ir pirmieji jos metai. Šis laikotarpis buvo idealizuojamas labiausiai. Kalbant apie jį pabrėžiamas entuziazmas, ryžtas bei didžiulės pastangos. Tiek katalikiškosios, tiek liberaliosios srovių atstovų nuomonės bene visai nesiskyrė. Vasario 16 dienos aktas buvo suvokiamas, kaip “[...] *visos tautos, pasiryžusios eiti savo nepriklausomybės keliu, krauju bei darbu paliudytas žodis*”.²⁵ Todėl ir į signatarų eiles rikiuoti, ne tik tie 20 vyrų, padėję parašus, bet ir daugybė kitų asmenų be atvangos ir poilsio dirbusių Lietuvos labui. “*Tas laikas-idealistinės kūrybos etapas.*”- teigė Algimantas Mackus²⁶. Jis toks išliko ir kitų išeivių galvojimuose. Mykolas Vaitkus rašė: “[...] *tai-beveik stebuklas, kad tokia maža tauta, neturinti pakankamo inteligentijos kadro, neturinti valstybinio, administracinio, ekonominio, militarinio ir kt. patyrimo, be reikiamų valstybei išteklių, apsupta priešų, [...], vis tiek įstengė valstybę sukurti, ir tai visai padoria!*”²⁷ Būtent tai, jog besikurianti Lietuva neturėjo pakankamos inteligentijos bazės, jog politikoje ėmę reikštis asmenys buvo jauni ir nepatyrę, kalbant apie valstybingumo kūrimo pradžią buvo akcentuojama labai stipriai. Tokie argumentai, prie jų dar kartas nuo karto pridedant tai, jog teko ginklu išsikovoti laisvę, jog ekonominė krašto būklė paveldėta iš carinės Rusijos ir pergyvenusi Pirmąjį Pasaulinį karą buvo ypač silpna, jog viską reikėjo kurti nuo nulio, įgalino išeivijos mąstytoją didžiuliais atliktais darbais. Pabrėžiant, jog “*Esame didvyriška tauta ne militaristiniu jėgos kultu, o tik mokėjimu didvyriškai kovoti.[...] Mūsų didvyriškumo versmė-mūsų krauju sruvenančioji tiesa, jog nieko nėra žemėje aukštesnio kaip žmogus ir todėl kiekvienas turi žmogišką pareigą savo laisvę ginti kiekviena kaina,*”²⁸ buvo išsakomas ne tik mažos tautos didelis pasiryžimas aukoti viską valstybės labui, bet ir labai sudėtingos sąlygos tos valstybės egzistencijai. Būtent tai lietuvių, kaip kolektyvinės atminties savininko, vaizduotėje buvo didžiausio pasididžiavimo vertas laimėjimas. Vasario 16 –oji buvo švenčiama kasmet, todėl kasmet prisiminti tie “didvyriški laikai”. Juos lyginant su gyvenamu laikotarpiu, pastarasis atrodė gana niūriai, kadangi vis labiau tolstant nuo 1918 metų, šie įvykiai darėsi tik su vis mažesniu patosu iš kartos į kartą pasakojama istorija. 1968 metų *Aidai* rašė, jog “*iš šalies gali atrodyti beprasmiška minėti pralaimėtą laimėjimą,*”²⁹ tačiau viliantis, jog Lietuva vėl bus laisva, tokie minėjimai vėl įgaudavo prasmę, kadangi per juos ne tik buvo stiprinamas istorijos suvokimas, bet ir pati lietuvių tauta.

Parlamentinis laikotarpis jau sukėlė diskusijų. Steigiamasis seimas, kaip pats savaime, buvo vertinamas teigiamai, tačiau į jo nuveiktus darbus žiūrėta gana prieštarinčiai. “*Steigiamojo seimo laikotarpis Lietuvos istorijoje yra didelio heroizmo laikotarpis. [...] Žinoma buvo ir siauro partiškumo, kuris nepripažino jokių kompromisų, griebėsi net demagogijos.*”³⁰ Tokios demagogijos šaltiniu laikytos partijų tarpusavio kovos tiek rinkimų, tiek darbo parlamente metu. Tokių nesutarimų atgarsiai ir tąsa buvo jaučiami ir išeivijoje, nuo lietuviškojo parlamentarizmo panaikinimo praėjus daugiau ne 40 metų. Tai puikiai iliustruoja labai skausminga Vytauto Vaitiekūno reakcija, į pasirodžiusią Romo Misiūno studiją, kurioje krikščionių demokratų valdymo laikotarpis Lietuvoje nebuvo vaizduojamas vien tik teigiamai. Net su grasinimais V. Vaitiekūnas gynė to meto politinį elitą neidamas į jokių kompromisus: “*Viešpatėli, juk tai grynų gryniausias fantazavimas! [...] Tokie autoriai turėtų pagalvoti apie tokių savo pasireiškimų slidumą. Atitinkama į tokius pasireiškimus reakcija kartais gali labai prastai patarnauti tokių autorių mokslinei karjerai.*”³¹ Taigi net ir praėjus daug laiko, netolerancijos partinei kritikai nebuvo atsakyta. Romas Misiūnas neilgai trukus susilaukė gynėjų. *Akiračiuose*

²⁵ A. Mackus, Ties nepriklausomybe ir ties žemėn neįaugusia karta, *Metmenys*, 1960, nr. 2, p. 10.

²⁶ Ten pat, p. 10

²⁷ (Mykolas Vaitkus) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 112.

²⁸ J. Girmius, *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1995, p. 390-391.

²⁹ J. Girmius, 1918 vasario 16, *Aidai*, 1968 02, nr.2, p. 49.

³⁰ P. Pauliukonis, Lietuvos valstybės pagrindus tiesiant, *Aidai*, 1970 05, nr. 5, p. 200.

³¹ V. Vaitiekūnas, Demokratinė Lietuva kreivame veidrodyje, *Į laisvę*, 1970, nr. 50, p. 86-90.

pasirodė Vinco Trumpos straipsnis, kur V. Vaitiekūno mintys išprovokavo diskusinio laikotarpio kritiką: *“Nei jokios santvarkos nėra tobulos, kaip ir nei jokio žmogaus ir, juo labiau, jokios tautos nėra tobulos. Išimties čia nesudaro nei 1920-1926 metų demokratinė Lietuva, kuri labai netobulai buvo suresta.”*³² Į paviršių vėl iškilo LKDP vykdytas katalikų bažnyčios propagavimas, civilinės metrikacijos nebuvimas (kaip neigiamybę ją akcentavo ir A. J. Greimas), karo stovis bei valdininkijos korupcija. Taigi, šiaip jau pakankamai skaudžios, paliktos užmarštyje, temos vėl iškildavo tada, kai tam atsirasdavo tokio tipo priešasčių, kaip grasinimais paremtas V. Vaitiekūno atsiliepimas. Liberaliojo sparno atstovai matyt negalėjo susitaikyti su bandymu idealizuoti, deja neidealų I LR parlamentinį gyvenimą.

Tačiau iš esmės demokratizacija buvo suvokiama, kaip didžiausia vertybė ir svarbiausias viso 1918-1940 metų laikotarpio pasiekimas.³³ Todėl prasidėjęs autoritarinis Antano Smetonos režimas nemažos dalies išeivių buvo dažomas daug juodesnėmis spalvomis. Kaip sudėtinga išlaviruoti išeivijoje buvo tarp jo vertinimų, puikiai nusako Juozas Girnius, rašydamas, jog: *“Pakakdavo kam nors kuriuo nors atžvilgiu kritiškai pasisakyti dėl tautininkų režimo, tuojau pasigirdavo pasipiktinimas, kad šmeižiamas nepriklausomos Lietuvos laikotarpis. Iš antros pusės, pakakdavo palankiau atsiliepti apie kurį nors to režimo žmogų [...] tuojau išgirdavai priekaištų, kad esi užmiršęs, kokių neteisybių tas režimas buvo padaręs.”*³⁴ Ir iš tiesų nuo 1926 metų gruodžio prasidėjusio politinio gyvenimo vertinimai nėra vienareikšmiai. Kai kalbama tiesiog apie visą nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmetį, neskaidant jo į vidinės valstybės santvarkos laikotarpius, pasak Valterio Banaičio, jis laikomas *“geru”* ir *“visiškai save pateisinusiu”*, mat pastarasis *“buvo tarsi šviesi diena Lietuvos gyvenime, tarsi gaivi šviežio oro srovė ilgų šimtmečių tvankume”*.³⁵ Tačiau pradėjus išsamiau analizuoti I LR laikotarpį neišvengiamai neigiamai imamas vertinti nukrypimas nuo demokratijos. Vinco Rastenio teigimu tokio akibrokšto *“liaudininkai tautininkams niekad negalėsią dovanoti”*.³⁶

Bene, daugiausia kritikos autoritarizmas susilaukė katalikiškoje spaudoje. Į *laisvę* Vytautas Vaitiekūnas rašė *“Ar verta murzinti demokratinį laikotarpį, kad skaisčiau atrodytų autoritetinis?”*³⁷ Katalikiškosios pakraipos atstovai ir praėjus eilei metų dar gyvai atsiminė, jog *“padėtis stipriai pasikeitė parlamentinę sistemą pakeitus autoritetine. [...] valdžios presiją labiau pajuto krikščioniškosios ideologijos į Vakarus orientuota visuomenė, kurios stiprybė buvo jos kultūrinės organizacijos.”*³⁸ Būtent katalikiškų organizacijų uždraudimas smarkiai įsirėžė į atmintį ir tam nereikia gilių analizių, juk viena iš uždraustųjų organizacijų buvo ateitininkai, ypač aktyviai veikią išeivijoje. Tačiau A. J. Greimas tokiam neigiamam autoritarizmo vertinimui iš katalikiškosios pusės surado ir dar vieną priežastį, kuri, be abejo, patiems katalikams nebūtų taip patikusi, kadangi pastarieji *“krokodilo ašaromis”* apverkė jų pačių surengto gruodžio perversmo pasisavinimą.³⁹ Todėl pastariesiems ir buvo taip skaudu. Tačiau patį perversmą ir po jo vykdytą politiką Algirdas Julius Greimas vertino, kaip politinės brandos nebuvimo sąlygotą reiškinį,⁴⁰ kuris anot Karolio Drungos dar po kokių dešimties metų pats savaime būtų peraugęs į demokratinę santvarką.⁴¹

Kadangi pats autoritarinio valdymas buvo suvokiamas neigiamas reiškinys, kuris panaikino šalies demokratizaciją, dažnai kaip gėdingi iškeliami buvo ir šio laikotarpio pavieniai politiniai ir socialiniai įvykiai tokie kaip: Tauragės sukilimas, voldemarininkų maištas, spaustuvių sprogdinimai, Suvalkijos ūkininkų streikas.⁴² V. Vardys pabrėžė Varnių ir panašių internavimo stovyklų egzistavimą,⁴³ V. Sruogienė – pernelyg didelį saugumo įstaigų įsigalėjimą.⁴⁴ Tačiau tai tebuvo pavienių asmenų pavienių įvykių vertinimai, kurie didesnių diskusijų spaudoje nesusilaukė.

³² V. Trumpa, Kreivas veidrodis saviesiems ir svetimiesiems, *Akiračiai*, 1971 03, nr. 3, p. 13.

³³ Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 113; Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, *Metmenys*, p. 112; Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: III, *Metmenys*, 1962, nr. 5, p. 80.

³⁴ Juozas Girnius, Prez. A. Smetonos kalbos, *Aidai*, 1977 03, nr. 3, p.141.

³⁵ Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 112.

³⁶ V. Rastenis, Gruodžio 17, *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos*, Vilnius, 2004, p. 420.

³⁷ V. Vaitiekūnas, Demokratinė Lietuva, p. 85.

³⁸ J. Eretas, *Didysis jo nuotykis*, p. 10.

³⁹ A. J. Greimo straipsnis “A. Smetona ir kas toliau” laikraštyje “Literatūra ir menas”, 1989 03 18, LII, f.1 ap. 1-11, b.2155-177, p.1.

⁴⁰ Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: III, p. 81.

⁴¹ Ten pat, p. 82.

⁴² (Jeronimas Cicėnas) Ten pat, p. 82.

⁴³ (Vytautas Vardys) Ten pat, p. 82.

⁴⁴ (Vanda Sruogienė) Ten pat, p. 83.

Žymiai kontraversiškiau vertinti paskutiniai nepriklausomos Lietuvos metai. Teodorui Daukantui gėdingas buvo Lenkijos ultimatumo priėmimas, kadangi „*tai buvo visų tolesnių nusileidimų anga.*”⁴⁵ Tačiau ypač skausmingas buvo prezidento pasitraukimas iš Lietuvos, kadangi su dilema – reikėjo ar nereikėjo priešintis?, išdavikai ar tremtiniai esame? - dauguma senosios kartos išeivijos gyveno kasdien. Daliai save suvokiant, kaip teigė Juozas Eretas, vykdančius misiją⁴⁶, vis dėl to kita dalis save kaltino taip, kaip sakė A. Mackus: „*Plakatuose mes visi buvome pasirengę savo kūnais pridengti žemę; tikrovėje – pažadus palikome pažadais. Ir tuomet, tik tuomet, pasidarė įmanu suvokti, kas Lietuvą tikrai mylėjo, o kas jos meilę vien deklamavo.*”⁴⁷ Kaltinama buvo tiek valdžia, tik jos vykdoma politika, lemtingomis valstybingumui akimirkomis.⁴⁸ Vis dėl to J. Girnius laikėsi kitokios nuomonės, teigdamas, jog „*niekas nėra kaltas už tai, kas virš jo jėgų. Nesame ir mes kalti, kam tesame maža tauta, nepajėgianti brutaliai jėgai fiziškai atsispirti.*”⁴⁹ Ir nors A. Smetonos žingsnis dažnai nusakomas kaip gėdingas pabėgimas, Z. Ivinskio jis buvo įvertintas, kaip neišvengiamas norint išlikti gyvam. Žinoma, pasak istoriko, pasilikimas tėvynėje, kančia ir mirtis su savaisiais būtų reiškė „*didelį dvasinį kapitalą ateities kartoms*”, tačiau ne kiekvienam lemta tapti didvyriu.⁵⁰ Nelemta juo tapti buvo ir A. Smetonai.

Iš tiesų, jokia kita šio laikotarpio asmenybė nesulaukė turbūt tiek daug dėmesio išeivijos spaudoje kaip Antanas Smetona. Buvo organizuojamas vakaras skirtas jo mirimo metinėms pažymėti, kurio programoje prezidentas vaizduotas, kaip „*tautinės kultūros vertybių puoselėtojas, vienybės apaštalas.*”⁵¹ Teigiamai apie prezidentą atsiliepė ir A. J. Greimas, savo straipsnyje rašydamas, jog jo valdoma Lietuva ypač daug pasiekė ekonomikos srityje ir tam nėra skirta pakankamai dėmesio.⁵² V. Rastenis kalbėdamas apie A. Smetonos valdymą, jo nešlovino, tačiau kažkokios kaltės dėl valstybės gyvenimo ir likimo taip pat nevertė prezidentui, o daugiau stengėsi parodyti jo indėlį Lietuvos gyvenime.⁵³ Tačiau netrūko spaudoje ir gana žemo pobūdžio diskusijų, kuriose aptarinėjamas buvo net seksualinis A. Smetonos gyvenimas.⁵⁴

Apibendrinant viso laikotarpio politinį Lietuvos gyvenimą dažnai ryškiausiai akcentuojamas tautinis ir politinis sąmonėjimas, bei spartus valstybinio gyvenimo sutvarkymas parodant, jog nedidelė valstybė, gali nepriklausomai gyvuoti remdamasi vakarietiško tipo valstybės modeliu. O „*pozityvusis šio periodo įnašas tautinio sąmoningumo formavimuisi yra valstybingumas ir savimi pasitikėjimas, kaip tauta, pajėgiančia save valdyti.*”⁵⁵

Taigi 1918-1940 metais lietuvių tauta politiškai subrendo tiek, jog sugebėtų ne tik paskelbti nepriklausomybę, bet ir pati save valdyti sekama vakarietišku demokratijos modeliu. Nepaisant to trečiojo dešimtmečio viduryje ji pasukos autoritarizmo keliu, kuris daugumos išeivijos mąstytojų buvo vertinamas neigiamai. Paskutiniųjų valstybės gyvavimo metų įvykiai sukėlė daugiausiai diskusijų valdžios politikos atžvilgiu. Ir vienos bendros nuomonės taip niekada ir nepavyks surasti.

Išvados

1. Pirmosios Lietuvos Respublikos visuomenę išeivija matė tokią, kuri jau buvo pasiekusi tokį brandos lygį, jog nepriklausomybę suvoktų, kaip būtinybę. Tokios nuotaikos ne tik vyravo inteligentijos tarpe, bet ir plačiuosiuose visuomenės sluoksniuose. Deja nepaprastai didelis veržlumas ir platus

⁴⁵ Ten pat, p. 84.

⁴⁶ J. Eretas, *Išeivijos klausimu*, Roma, 1974, p. 16.

⁴⁷ A. Mackus, Ties nepriklausomybe ir ties žemėn neįaugusia karta, *Metmenys*, 1960, nr. 2, p. 11.

⁴⁸ (Mykolas Vaitkus, Vytautas Vaitiekūnas, Jonas Paplėnas) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: III, p. 84.

⁴⁹ J. Girnius, Apvaizda ir Lietuvos nelaimė, *Aidai*, 1953 01, nr.1, p. 45.

⁵⁰ Z. Ivinskis, Aktualieji Lietuvos istorijos klausimai, *I laisvę*, 1967, nr. 41, p. 27.

⁵¹ Prezidento Antano Smetonos 20 mirimo metinių minėjimo programa, 1964 03 04, LII, f. 1, ap. 1-5, l. 3.

⁵² A. J. Greimo straipsnis „A. Smetona ir kas toliau?“, 1988, LII, f.1, ap. 1-11, b. 2155-177, l. 1-2.

⁵³ V. Rastenio radio paskaita „Kodėl vieną Lietuvos laikotarpį vadina Smetonos laikais“, LII, F. 2, ap. 1-1, b. 7857-35, l.1-3.

⁵⁴ B. Railos straipsnis „Smetonos atgimimas“ spausdintas „Dirvoje“ 1988, LII, f. 1, ap. 1-5, l.1; B. Smetonienės straipsnis-paneigimas apie prezidento šeimą laikraštyje „Dirva“, 1988, LII, F. 1, ap. 1-3, l. 1.

⁵⁵ V. Kavolis, Tautinio susipratimo tarpiniai, *Nepriklausomųjų kelias*, p.332.

užmojai kartais virsdavo tiesiog materialinės naudos paieška, kas ilgainiui tapo išėivijos klijuojama etikete daugumai inteligentijos.

2. Vertinant kultūrinę nepriklausomos Lietuvos gyvenimą, išėiviai akcentavo aukštą švietimo lygį, tiek mokyklose, tiek universitete. Tačiau kalbėta ir apie tai, jog visuomenė dar nebuvo pajėgi suprasti ir vertinti meno.

3. Vertinant visą Pirmosios Lietuvos Respublikos politinį gyvenimą, neskaidant, jo į atskirus politinius įvykius, jis buvo suvokiamas, kaip teigiamai, kaip visiškai save pateisinęs.

4. Atskirų politinių įvykių vertinimas priklausė nuo asmeninių išėivių pažiūrų, simpatijų ir antipatijų. Todėl kiekvienas periodas vertintas labai kontraversišškai. Daugiausia diskusijų išėivijos tarpe susilaukė 1940 metų įvykiai: prezidento A. Smetonos pasitraukimas į vakarus, valsybės politika dėl to ar reikėjo gintis.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Archyviniai šaltiniai:

1. LII, f.1, ap. 1-3.
2. LII, f.1, ap. 1-5.
3. LII, f.1, ap. 1-11, b. 2155-177.
4. LII, f.2, ap. 1-1, b. 7857-35.

Šaltiniai:

1. Avižienis A., Jaunas lietuvis modernioje kryžkelėje, *Mūsų vytis*....
2. Brazaitis J., Kultūros kelias nepriklausomoje Lietuvoje, *Į laisvę*, 1960, nr.22.
3. Damušis A., Liudijimai apie nepriklausomos Lietuvos pažangos eigą, *Į laisvę*, 1958, nr. 16-17.
4. Eretas J., *Didysis jo nuotykis*, 1977.
5. Eretas J., *Išėivijos klausimu*, Roma, 1974.
6. Girnius J., 1918 vasario 16, *Aidai*, 1968 02, nr.2.
7. Girnius J., Apvaizda ir Lietuvos nelaimė, *Aidai*, 1953 01, nr.1.
8. Girnius J., Prez. A. Smetonos kalbos, *Aidai*, 1977 03, nr. 3.
9. Girnius J., *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1995
10. Ivinskis Z., Aktualieji Lietuvos istorijos klausimai, *Į laisvę*, 1967, nr. 41.
11. Kavolis V., Lietuviai, komunizmas ir tautinis charakteris, *Metmenys*, 1960, nr. 2.
12. Kavolis V., Sąmoningumo trajektorijos, *Žmogus istorijoje*, Vilnius, 1994
13. Kavolis V., Tautinio susipratimo tarpsniai, *Nepriklausomųjų kelias*, Vilnius, 2006
14. Mackus A., Ties nepriklausomybe ir ties žemėn neįaugusia karta, *Metmenys*, 1960, nr. 2.
15. Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: I, *Metmenys*, 1960, nr. 2.
16. Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, *Metmenys*, 1960, nr. 3.
17. Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: III, *Metmenys*, 1962, nr. 5.
18. Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: IV, *Metmenys*, 1965, nr. 9.
19. Pauliukonis P., Lietuvos valstybės pagrindus tiesiant, *Aidai*, 1970 05, nr. 5.
20. Pilka S., Lietuvių teatras ir mūsų dramaturgija, *Mūsų vytis*, 1962, nr. 2.
21. Rastenis V., *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos*, Vilnius, 2004.
22. Trumpa V., Kreivas veidrodis saviesiems ir svetimiesiems, *Akiračiai*, 1971 03, nr. 3.
23. Vaitiekūnas V., Demokratinė Lietuva kreivame veidrodyje, *Į laisvę*, 1970, nr. 50.